
Jarkko Tontti ja Kaisa Mäkelä
(toim.)

Filosofien oikeus II

Julkaisuvaliokunta

Raimo Lahti, puheenjohtaja

Markku Helin

Mika Hemmo

Risto Nuolimaa

Lea Purhonen, sihteeri

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 603 567, f. (09) 604 668

s-posti: sly@lakimies.org

www.lakimies.org

Kannen kuva: La Justice, B 5 rés., Bd II, fol. 20.

(julkaistu Bibliothèque Nationalen luvalla)

Kannen suunnittelu: Heikki Kallioma

© 2001 Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISBN 951-855-189-8

Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 2001

Sisällys

Esipuhe	7
1 Martin Heidegger – oleminen ja oikeus	9
<i>Ari Hirvonen</i>	
2 Oikeuden fenomenologia Adolf Reinachin mukaan	71
<i>Juha Pöyhönen</i>	
3 Carl Schmitt: päätöksestä <i>nomokseen</i>	89
<i>Mika Ojakangas</i>	
4 H. L. A. Hart oikeusfilosofina	131
<i>Raimo Siltala</i>	
5 Hannah Arendt ja oikeuden poliittinen perusta	147
<i>Susanna Snell</i>	
6 Rakkaus ja panttivankeus Emmanuel Levinas oikeudenmukaisuuden perustasta	161
<i>Marke Europaeus</i>	
7 John Rawls ja yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus reiluna pelinä	183
<i>Sirkku Hellsten</i>	
8 Martha Nussbaum – hyvän elämän filosofi	205
<i>Marjaana Kopperi</i>	
9 Hans-Georg Gadamer – oikeus, traditio ja tulkinta	219
<i>Jarkko Tontti</i>	
10 Paul Ricœur ja oikeuden kehät	239
<i>Jussi Kotkavirta</i>	
11 Michel Foucault ja tuottavan vallan järjestys	257
<i>Markku Koivusalo</i>	
12 Ronald Dworkin	295
<i>Eerik Lagerspetz</i>	
13 Laki käytännöllisen järjen instituutiona Uudet aristoteelikot ja ”uusi luonnonoikeuskoulu”	315
<i>Juha-Pekka Rentto</i>	
14 Jürgen Habermas – oikeuden kommunikatiivinen rationaalisuus	339
<i>Kaarlo Tuori</i>	
15 Gianni Vattimo – filosofinen perustelu postmodernille oikeudelle? ...	361
<i>Jussi Vähämäki</i>	
16 Derrida ja oikeus	393
<i>Jari Kauppinen</i>	
Kirjoittajat	415

8 Martha Nussbaum – hyvän elämän filosofi

Martha Craven Nussbaum (s. 1947) on Chicagon yliopiston filosofian ja oikeustieteen professori. Hän suoritti filosofian tohtorin tutkinnon Harvardin yliopistossa vuonna 1975. Tämän jälkeen Nussbaum on opettanut muun muassa Harvardin, Oxfordin ja Brownin yliopistoissa. Vuosina 1986–1993 hän työskenteli YK:n alaisessa WIDER-instituutissa ja vietti silloin osan ajasta myös Helsingissä. Viime vuosina Nussbaum on tehnyt tutkimusta Intiassa ja perehtynyt siellä erityisesti naisten asemaa, oikeuksia ja hyvinvointia koskeviin kysymyksiin.

Kirjallisuus moraalisten kykyjen kehittäjänä

Antiikin eettinen ajattelutapa ja varsinkin Aristoteleen filosofia on yksi Nussbaumin keskeisistä kiinnostuksen kohteista. Aristoteleen etiikalle ominaiset hyvän elämän ja onnellisuuden teemat muodostavatkin Nussbaumin ajattelun perustan. Teoksissa *The Fragility of Goodness* sekä *Love's Knowledge* näkyy myös Nussbaumin kiinnostus kirjallisuuteen.¹ Teoksessa *The Fragility of Goodness* Nussbaum tarkastelee hyvän elämän ja onnellisuuden teemoja muun muassa antiikin kreikkalaisten tragedioiden avulla. Yksi Nussbaumin keskeisistä tutkimuskohteista tässä teoksessa on sattuman merkitys antiikin etiikassa. Antiikin ajattelussa etiikka liittyy nimenomaan hyvään elämään, ja sen toteutumisessa ulkoisilla tapahtumilla – sattumalla, hyvällä tai huonolla onnella – on suuri merkitys. Ihmistä kohtaava hyvä tai huono onni vaikuttaa siihen, millaiseksi hän kehittyy ja miten hyväksi tai huonoksi hänen elämänsä lopulta muodostuu. Hyvän elämän toteutuminen ei siten riipu pelkästään ihmisen omista teoista ja valinnoista.

¹ Nussbaum, Martha: *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*. Cambridge University Press, Cambridge 1986; Nussbaum, Martha: *Love's Knowledge: Essays in Philosophy and Literature*. Oxford University Press, Oxford 1990.

Teoksessaan *Love's Knowledge* Nussbaum suuntaa huomion joihinkin modernin kirjallisuuden klassikoihin kuten Charles Dickensin ja Henry Jamesin romaaneihin. Kirjallisuus ja erityisesti romaanikirjallisuus tarjoaa Nussbaumin mukaan mielekkään lähestymistavan moraalifilosofisten kysymysten tutkimiseen. Kirjallisuuden avulla on mahdollista tarkastella moraalikysymyksiä perinteisestä moraalifilosofisesta tutkimuksesta poikkeavalla – Nussbaumin mielestä antoisammalla ja monipuolisemmalla – tavalla. Toisin kuin abstrakti moraalifilosofia, kirjallisuus mahdollistaa huomion kiinnittämisen yksittäisiin tilanteisiin ja niiden ominaispiirteisiin sekä yksittäisten ihmisten henkilökohtaisiin valintoihin. Romanin tarinaan, olosuhteisiin ja henkilöiden elämään eläytyminen kehittää Nussbaumin mielestä kykyjä, joita moraalisisessa harkinnassa ja arvioinnissa tarvitaan, kuten tunteita, mielikuvitusta, olosuhteiden ja yksityiskohtien tajua sekä kykyä ymmärtää muiden elämäntilanteita ja asettua heidän asemaansa.

Nussbaum on tarkastellut myös kirjallisuuden, tunteiden ja mielikuvituksen merkitystä juridisissa kysymyksissä, oikeuden käytössä ja tuomarin toiminnassa. Näitä teemoja hän käsittelee erityisesti teoksessaan *Poetic Justice* sekä joissakin aiheesta kirjoittamissaan artikkeleissa.² Nussbaumin mukaan hyvä tuomari tarvitsee paitsi teknistä, lainopillista osaamista, myös tunteita, mielikuvitusta ja empatiaa, joita voi Nussbaumin mielestä kehittää erityisen hyvin juuri kirjallisuuden avulla. Kirjallisuus mahdollistaa täysin toisenlaisesta ympäristöstä tulevan ja toisenlaisessa tilanteessa olevan ihmisen ymmärtämisen ja hänen tilanteeseensa eläytymisen, mikä on Nussbaumin mielestä erityisen tärkeää tuomareille mutta myös lainsäätäjille ja kansalaisille, jotka valitsevat lainsäätäjät. Tuomari, joka on harjoittanut kirjallisuuden avulla mielikuvitustaan ja tunteitaan kykenee muita paremmin luomaan kokonaiskäsityksen kulloinkin esillä olevasta tapauksesta ja ottamaan huomioon kyseiseen tapaukseen liittyvät olennaiset yksityiskohdat. Tällainen tuomari ei tyydy pelkästään lakipykälien mekaaniseen soveltamiseen, vaan hän pyrkii ymmärtämään ihmisten motiiveja ja heidän toimintaansa vaikuttaneita tekijöitä.

Nussbaumin kiinnostuksesta kirjallisuuteen kertovat myös hänen kommenttinsa tyylin merkityksestä. Nussbaumin mielestä filosofisessa kirjoit-

² Nussbaum, Martha: *Poetic Justice: The Literary Imagination and Public Life*. Beacon Press, Boston 1995. Ks. myös Kahan, Dan M. & Nussbaum, Martha: Two Conceptions of Emotion in Criminal Law. *Columbia Law Review* Vol. 96, no. 2, 1996, s. 269–374; Nussbaum, Martha: Equity and Mercy. *Philosophy and Public Affairs* Vol. 22, Issue 2, 1993, 83–125.

tamisessa on pitkään vähätelty tyyliä. Filosofista kirjoitetaan liian abstraktisti ja teoreettisesti, vaikka nimenomaan moraalifilosofian kysymykset koskettavat ihmisten jokapäiväistä elämää. Nussbaumin mielestä sisältö ja tyyli kuuluvat erottamattomasti yhteen. Kaikista asioista ei voi kirjoittaa samalla tavalla, vaan tekstin sisällön tulee määrätä myös käytetty tyyli.

Antiikin etiikkaa ja käytännön kenttätyötä

Viime aikoina Nussbaum on keskittynyt myös käytännöllisiin, kehitykseen ja hyvinvointiin liittyviin kysymyksiin. Nussbaumin omien sanojen mukaan tämä kiinnostus alkoi vuonna 1986 hänen työskennellessään WIDER-instituutissa Helsingissä. Nussbaum toteaa, että WIDERissä vietetyt vuodet muuttivat hänen työtään ratkaisevasti. Ne tekivät hänet tietoiseksi maailman polttavista ongelmista ja vakuuttivat hänet siitä, että filosofialla on keskeinen merkitys niiden ratkaisemisessa.³ Näitä kehitykseen ja hyvinvointiin liittyviä kysymyksiä Nussbaum on tutkinut muun muassa Intiassa perehtyen siellä erityisesti naisten asemaan ja ongelmiin.

Uusimmissa teoksissaan *Sex and Social Justice* sekä *Women and Human Development* Nussbaum käsittelee naisten asemaa, oikeuksia ja toimintamahdollisuuksia. Näissä teoksissa keskeisellä sijalla ovat intialaisten naisten kokemukset. Edellinen teos koostuu Nussbaumin eri julkaisuissa ilmestyneistä artikkeleista, joissa hän käsittelee paitsi naisten asemaa, myös sukupuoleen ja seksuaalisuuteen laajemmin liittyviä kysymyksiä. Jälkimmäisessä teoksessa Nussbaum esittää yksityiskohtaisesti inhimillisiä perusvalmiuksia korostavan lähestymistapansa (*capabilities approach*) ja puolustaa sen käyttökelpoisuutta hyvinvoinnin ja kehityksen tutkimuksessa sekä yleismaailmallisen eettisen järjestelmän muotoilemisessa.

Nussbaumin eri aihepiirejä käsittelevät artikkelit ja kirjat eivät kuitenkaan ole toisistaan erillisiä alueita. Yhdistävä tekijä kaikkien näiden tutkimuskohteiden välillä on hyvää elämää korostava eettinen näkemys. Nussbaum arvostelee moderneja utilitaristisia ja deontologisia teorioita liiallisesta abstraktiudesta ja suppeasta keskittymisestä tekoihin tai niiden seurauksiin. Näissä teorioissa pyritään löytämään objektiivisesti pätevät kriteerit oikeille ja väärille teoille. Tämän lähestymistavan tilalle Nussbaum haluaa

³ Nussbaum, Martha: *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. xv.

asettaa antiikin eettisen ajattelutavan. Antiikin etiikan keskeinen kysymys ei ole ”mitä pitää tehdä” vaan ”miten minun tulisi elää”.

Hyvä elämä moraalin lähtökohtana

Hyvän elämän korostus utilitarististen ja deontologisten teorioiden sijaan käy erityisen hyvin ilmi Nussbaumin varhaisimmista teoksista. Kirjoissa *The Fragility of Goodness* ja *Love's Knowledge* Nussbaum arvostelee moderneja moraaliteorioita erityisesti niiden abstraktista luonteesta sekä tavasta, jolla ne määrittelevät moraalin alan. Nussbaumin mukaan moderni etiikka on abstraktia ja teoreettista kun antiikin etiikka on konkreettista ja ihmisen todellisesta elämäntilanteesta lähtevää. Nussbaum arvostelee moderneja teorioita siitä, että ne pyrkivät irrottautumaan empiirisestä maailmasta ja sen vaihtelevista olosuhteista. Ne pyrkivät luomaan yleistettäviä, kaikkina aikoina ja kaikissa yhteiskunnissa päteviä moraalinormeja, jotka ovat ihmisten todellisista elämäntilanteista ja empiirisen maailman olosuhteista riippumattomia. Antiikin etiikassa lähtökohtana ei ole abstraktien sääntöjen ja universaalien moraaliperiaatteiden määrittelemine vaan kysymys, kuinka minun tulisi elää. Lähtökohtana on ”minun elämäni”: moraalialue tarkastellaan kunkin ihmisen oman elämän näkökulmasta (*first-person-perspective*).

Antiikin eettinen ajattelu ja modernit moraaliteoriat eroavat toisistaan myös siinä, miten ne määrittelevät moraalisen tarkastelun piiriin kuuluvan alueen. Antiikin etiikassa moraalista ja ei-moraalista elämäntilannetta ei eroteta toisistaan. Antiikin ajattelutavan mukaan etiikan keskeinen tehtävä on määrittellä, mistä ihmisen hyvä elämä tai onnellisuus (*eudaimonia*) koostuu. Vaikka eri teorioissa onnellisuus määriteltiin eri tavoin, etiikan perustehdävistä vallitsi yksimielisyys. Etiikan tarkoituksena on auttaa ihmistä elämänsä ja valintojensa suunnittelussa siten, että onnellisuus ja hyvä elämä on mahdollinen. Etiikan tulee tarjota selkeä käsitys hyvästä elämästä ja ohjata ihmisiä elämään näin määritellyn hyvän elämän mallin mukaisesti.

Modernit moraaliteoriat tekevät sen sijaan selkeän eron moraalisen ja ei-moraalisen elämäntilanteen välille. Ei-moraalisen alueen ajatellaan tällöin koskevan ihmisen oman elämän valintoja, arvoja ja päämääriä kun taas moraalinen alue koskee oikeuksia, velvollisuuksia ja ihmisten välisen vuorovaikutuksen sääntöjä. Moraali ja hyvä elämä muodostavat kaksi erillistä elämäntilannetta.

Erottelu näkyy selkeimmin Immanuel Kantin moraaliteoriassa. Kantin mukaan moraalitavoittelu ja onnellisuuden tavoittelu ovat kaksi aivan erilaista asiaa. Kant arvostelee antiikin eudaimonistisia teorioita juuri siitä, että ne sekoittavat onnellisuutta koskevat pohdinnat ja moraalin vaatimukset. Kantin mukaan moraalitavoittelu ei voi perustua ihmisten erilaisiin käsityksiin onnellisuudesta. Ollakseen objektiivinen ja sitova moraalilain on perustuttava johonkin pysyvämpään kuin ihmisten vaihteleviin haluihin, mielipiteisiin tai onnellisuutta koskeviin käsityksiin.

Nussbaum uskoo antiikin ajattelulle ominaisen hyvän elämän määrittelyn tarjoavan paremman lähtökohdan moraalikysymysten tarkasteluun kuin modernit utilitaristiset ja deontologiset teoriat, jotka keskittyvät moraalinormien, päätöksenteon apuvälineiden tai oikeiden ja väärin tekojen kriteerien määrittelyyn. Nussbaumin mielestä modernien teorioiden näkemys moraalialueesta on liian suppea. Se jättää huomiotta monia seikkoja, joita Nussbaum pitää moraalin kannalta keskeisinä. Ihmisen hyvää elämää, onnellisuutta sekä omien kykyjen ja taitojen kehittämistä koskevat kysymykset on suljettu pois moraalisen tarkastelun piiristä. Nussbaumin mielestä etiikassa olisi siis puhuttava myös kaikesta siitä, mikä on merkityksellistä ihmiselle itselleen ja mikä määrää hänen elämänsä suunnan. Moraalisen tarkastelun piiriin tulee siten sisällyttää myös sellaisia asioita kuin huumori, vieraanvaraisuus, ystävyys tai rakkaus. Antiikin etiikan tapaan on aloitettava kunkin ihmisen omasta näkökulmasta ja kysyttävä, millaisista asioista ihmisen hyvä elämä koostuu.

Henkilökohtaisen näkökulman korostamisesta huolimatta Nussbaumin käsitys hyvästä elämästä ei ole subjektivistinen. Hyvän elämän keskeiset elementit eivät ole yksilöllisesti valittavissa, vaan niitä on etsittävä tarkastelemalla ihmisten yhteisiä peruskokemuksia. Nussbaumin mielestä on mahdollista löytää joitakin asioita, ominaisuuksia ja kokemuksia, jotka ovat yhteisiä kaikille ihmisille kaikissa yhteiskunnissa. Ne ovat asioita, jotka sisältyvät jollakin tavalla jokaisen ihmisen elämään ja joita voidaan siten pitää eräänlaisina ihmisyyden peruspiirteinä tai kaikille ihmisille kuuluvin kehittymismahdollisuuksina. Nämä ihmisyyden peruspiirteet liittyvät biologiaan ja fysiologiaan tarpeisiin kuten ravinnon ja suojan tarpeeseen, tiedollisiin kykyihin tai valmiuksiin, tunteisiin ja sosiaalisiin suhteisiin.

Hyvinvointi ja inhimilliset perusvalmiudet

Viime vuosina Nussbaum on toteuttanut käytännössä periaatettaan, jonka mukaan filosofian ei pitäisi jäädä abstraktille ja teoreettiselle tasolle, vaan sen tulisi liittyä kiinteästi käytäntöön ja ihmisten konkreettisiin elämäntilanteisiin. Vuonna 1997 hän matkusti Intiaan tutustuaan erityisesti naisten kehityshankkeisiin, ”koska hän halusi kirjoittaa kirjan, joka olisi todellinen ja konkreettinen mieluummin kuin abstrakti”.⁴ Viimeaikaisissa tutkimuksissaan Nussbaum onkin pyrkinyt yhdistämään käytännön ”kenttätyön” ja filosofisen tutkimuksen. Hän on perehtynyt intialaisten naisten elämään ja heidän hyvinvointiaan ja oikeuksiaan koskeviin kysymyksiin sekä pyrkinyt perustelemaan naisten aseman parantamista filosofisen argumentaation avulla. Myös tässä hankkeessa perustana on hänen näkemyksensä hyvän elämän keskeisistä elementeistä moraaliteorian lähtökohtana.

Kehityskysymyksiä tarkastellessaan Nussbaum kiinnittää erityisesti huomiota oikeuksien toteuttamiseen ja toimeenpanemiseen. Hän arvostelee ihmisoikeuksia liiallisesta abstraktiudesta sekä siitä, että niiden soveltaminen ja toteuttaminen jää huomiotta. Oikeudet on saatettu periaatteessa hyväksyä ja kirjata lakiin, mutta niiden toteutumisesta ei välitetä. Esimerkiksi monissa maissa, joissa naisilla on laillinen oikeus poliittiseen osallistumiseen, tämän oikeuden toteuttaminen käytännössä on mahdotonta, koska naiset eivät voi poistua kotoaan ilman väkivallan uhkaa.

Nussbaum viittaa myös Intian perustuslakiin, joka periaatteessa takaa yhtäläiset oikeudet kaikille kansalaisille sukupuoleen tai sosiaaliseen asemaan katsomatta. Käytännössä näitä oikeuksia ei kuitenkaan turvata. Esimerkiksi naisten oikeuksien loukkauksista ei välitetä eikä loukkauksiin johtaviin käytäntöihin, kuten myötäjäisperinteeseen, puututa. Lukutaidottomat ja kouluttamattomat ihmiset eivät myöskään ole tietoisia oikeuksistaan. Oikeuksien toteuttaminen vaatii siis Nussbaumin mielestä paljon muutakin kuin niiden kirjaamista julkilausumiin tai lakeihin. Oikeuksien toteuttaminen käytännössä edellyttää hänen mielestään esimerkiksi lukutaitoa edistävien ohjelmien luomista sekä peruskoulutuksen järjestämistä.

Nussbaum onkin pyrkinyt kehittämään oikeuksien tilalle tai rinnalle toisenlaisen lähestymistavan, jossa otettaisiin paremmin huomioon ihmisten oikeuksien ja hyvinvoinnin tosiasiallinen toteutuminen. Hän on muodostanut ihmisten yhteisten peruspiirteiden, ominaisuuksien, tarpeiden ja kyky-

⁴ Nussbaum 2000, s. xvi.

jen pohjalta eräänlaisen yleisinhimillisiä perusvalmiuksia kuvaavan mallin (*capabilities approach*). Tämän mallin avulla voidaan hänen mielestään seurata, mitata ja arvioida oikeuksien ja hyvinvoinnin toteutumista paremmin kuin pelkästään ihmisoikeuksiin vetoamalla.

Nussbaum on hahmotellut ihmisten peruspiirteisiin tai toimintavalmiuksiin perustuvaa lähestymistapaa yhteistyössä taloustieteilijä Amartya Senin kanssa. Nussbaum korostaa tämän yhteistyön merkitystä hänen omien näkemystensä muotoutumiseen. Nussbaumin mukaan hän oli päätenyt Aristoteleen filosofian pohjalta samantapaisiin ajatuksiin, joita Amartya Sen pyrki edistämään taloustieteen lähtökohdista. Nussbaum tuo kuitenkin esiin myös heidän lähestymistapoihinsa sisältyvät erot ja korostaa, etteivät heidän toimintavalmiuksiin perustuvat mallinsa ole identtisiä.

Nussbaumin ja Senin mukaan oikeuksista ja hyvinvoinnista puhuttaessa on keskityttävä kysymykseen, mitä ihmiset voivat tosiasiallisesti tehdä tai olla. Toisin sanoen on tarkasteltava sitä, mitä ihmisten on käytännössä mahdollista valita, miten he voivat kehittää kykyjään tai millaiset mahdollisuudet heillä on tyydyttää perustarpeensa. Lähtökohtana on ajatus, että henkilökohtaisista ominaisuuksista, elämänarvoista, kulttuurista tai uskonnosta riippumatta tietyt ihmisyyden peruselementit, ihmistä nimenomaan ihmisenä määrittävät ominaisuudet ovat kaikille yhteisiä. Mahdollisuus toteuttaa näitä ihmisyyden ominaispiirteitä on ihmisarvoisen elämän keskeinen edellytys. Näiden peruspiirteiden tai toimintavalmiuksien pohjalta on Nussbaumin mielestä mahdollista luoda objektiivinen kuvaus tai malli siitä, mitä oikeuksien kunnioittaminen ja hyvinvoinnin turvaaminen käytännössä tarkoittaa ja mitä niiden toteuttaminen edellyttää esimerkiksi valtiolta. Tällainen malli voittaa hänen mielestään vertailussa esimerkiksi taloustieteen piirissä muotillut hyvinvoinnin mittarit.

Inhimillisten perusvalmiuksien luettelo

Nussbaum esittää luettelonsa inhimillisistä perusvalmiuksista eri teoksissaan hieman eri tavoin. Nussbaumin mielestä luettelo ei olekaan lopullinen totuus inhimillisestä hyvästä elämästä, vaan uuden tiedon ja kokemusten perusteella sitä voidaan muovata edelleen. Listan avulla voidaan kuitenkin määrittellä ihmisen hyvään elämään kuuluvia välttämättömiä seikkoja.

Nussbaumin uusimmassa teoksessa *Women and Human Development* luettelo on saanut seuraavanlaisen muotoilun:

1. Elämä (Life).
2. Terveys (Bodily Health)
3. Fyysinen loukkaamattomuus (Bodily Integrity).
4. Aistit, mielikuvitus ja ajattelu (Senses, Imagination, and Thought).
5. Tunteet (Emotions).
6. Käytännöllinen järki (Practical Reason).
7. Yhteisöllisyys, sosiaaliset suhteet (Affiliation).
8. Toiset lajit (Other Species).
9. Leikki (Play).
10. Oman ympäristön hallinta (Control over One's Environment).⁵

Nussbaum esittää jokaisesta listan kohdasta myös yksityiskohtaisempia sisällöllisiä määrittelyjä. Esimerkiksi fyysinen loukkaamattomuus tarkoittaa paitsi suoranaisen väkivallan kieltoa myös esimerkiksi oikeutta liikkua paikasta toiseen sekä oikeutta päättää omaa fyysistä olemustaan koskevista asioista kuten lisääntymisestä. Käytännössä jälkimmäinen vaatimus merkitsee siis oikeutta perhesuunnitteluun. Oman ympäristön hallintaan puolestaan sisältyvät niin poliittiset osallistumisoikeudet – esimerkiksi sanan- ja yhdistymisvapaudet – kuin oikeus hankkia ja omistaa aineellista omaisuutta.

Perusvalmiuksien lista määrittelee joukon perustavanlaisia hyvän elämän edellytyksiä, jotka jokaiselle ihmiselle turvattava. Ne muodostavat hyvän elämän yhteisen ytimen, sillä ne ovat asioita, joita kaikki tarvitsevat, ovatpa heidän käsityksensä hyvästä elämästä muuten miten erilaisia tahansa. Nussbaum korostaa, että kyse on nimenomaan valmiuksista tai mahdollisuuksista, ei näiden valmiuksien tosiasiallisesta toteuttamisesta. Jokaiselle on turvattava mahdollisuus toteuttaa ihmisen keskeisiä ominaispiirteitä, mutta ketään ei saa pakottaa siihen. Vaatimus koskee niinkin keskeistä elämän edellytystä kuin ravinnonsaantia. Nussbaumin mukaan jokaiselle on turvattava mahdollisuus riittävään ja terveelliseen ravintoon, mutta ihmisellä on oltava oikeus itse päättää, miten hän tätä mahdollisuutta käyttää.

Henkilö saattaa olla esimerkiksi uskonnollisista syistä sitoutunut askeetiseen elämäntapaan ja niukkuuteen myös ruokavalionsa suhteen. Sama seikka pätee myös seksuaalisuuden toteuttamiseen. Normaaliin seksuaaliseen kanssakäymiseen kykenevä ihminen voi aina valita selibaatin. Nussbaumin mukaan toimintavalmiuksia korostava malli ei puutu tähän. Sen sijaan mallin perusteella esimerkiksi tyttöjen sukupuolielinten silpomista ei tule

⁵ Nussbaum 2000, s. 78–80.

sallia, koska se vie peruuttamattomasti mahdollisuuden ihmiselle ominaiseen seksuaaliseen kanssakäymiseen. Ihminen ei voi enää itse päättää, toteuttaako hän tätä mahdollisuuttaan vai valitseeeko esimerkiksi selibaatin.

Perusvalmiuksien turvaamisesta puhuessaan Nussbaum sivuaa myös kysymystä naisten asemasta. Perusvalmiuksien luetteloa voidaan arvostella siitä, että toimintamahdollisuuksia korostaessaan se edistää modernia, liberaalistista näkemystä naisen roolista aktiivisena yhteiskunnallisena toimijana syrjäyttäen näin perinteiset arvot ja roolimallit. Nussbaumin mielestä naisilla täytyy kuitenkin olla mahdollisuus elää myös perinteisen roolimallin mukaan. Naisten on saatava valita, haluavatko he osallistua julkiseen elämään tai esimerkiksi tehdä palkkatyötä kodin ulkopuolella vai haluavatko he pysyä perinteisessä roolissa kodin ja perheen piirissä. Nussbaum korostaa kuitenkin sitä, että päätöksen on oltava todellinen, harkittu valinta. Olenaista on todellinen mahdollisuus valita eri vaihtoehtojen välillä. Tällainen valinta ei ole mahdollinen, mikäli naisilla ei ole oikeutta tai mahdollisuutta koulutukseen, tai mikäli naiset eivät väkivallan pelosta voi edes astua ulos kotiovestaan, tai mikäli lapset kasvatetaan alusta asti miehille ja naisille sopivina pidettyihin rooleihin.

Perusvalmiudet poliittisena ja filosofisena mallina

Nussbaum korostaa myös perusvalmiuksien luettelonsa poliittista luonnetta. Vaikka sen perustana ovat ihmisen olemukselliset piirteet, yhteiset ominaisuudet tai jopa ”ihmisluonto”, Nussbaum ei halua luoda metafyyssistä teoriaa ihmisyydestä. Hänen tarkoituksensa on ennemminkin muotoilla filosofisesti perusteltu näkemys niistä periaatteista, joita ihmisarvon kunnioittaminen tai kansalaisten ihmisarvoinen kohtelu edellyttää. Vaatimus on kohdistettu erityisesti valtioille ja hallituksille. Listan perusteella valtioilta voidaan edellyttää sitoutumista inhimillisen elämän perusedellytysten kunnioittamiseen, turvaamiseen ja toteuttamiseen käytännössä. Samalla se muodostaa mittarin, jonka perusteella eri maiden ihmisoikeus- ja hyvinvointipolitiikkaa voidaan arvioida. Nussbaumin mielestä toimintavalmiuksiin perustuva lähestymistapa tarjoaa siis kulttuuriset ja muut erot ylittävän, objektiivisen hyvinvoinnin mallin.

Nussbaum pohtii myös ihmisoikeuksien ja toimintavalmiuksien suhdetta. Hän toteaa, että monet hänen luettelonsa kuuluvista asioista sisältyvät myös ihmisoikeusjulistuksiin ja -sopimuksiin. Nussbaumin mukaan perus-

valmiuksien luettelon tarkoitus on kuitenkin antaa yksityiskohtaisempi sisältö abstraktisti määritellyille oikeuksille, eksplikoida mistä oikeuksissa on kyse sekä tarjota valmiuksia oikeuksien toteuttamiseen käytännön poliittisessa toiminnassa. Toimintavalmiuksien avulla voidaan hänen mielestään jopa oikeuttaa tai perustella oikeuksia. Ne selittävät, miksi ihmisillä ajatellaan olevan oikeus johonkin tiettyyn asiaan ja miksi tämän oikeuden toteuttamisesta on myös pidettävä huolta.

Mallin poliittisen luonteen lisäksi Nussbaum korostaa myös filosofisen argumentaation roolia sen muotoilussa. Hän arvostelee erityisesti taloustieteen piirissä luotuja malleja ja korostaa filosofisen lähestymistavan paremmuutta. Taloustiede on ollut keskeisessä asemassa kehitys- ja hyvinvointikysymyksistä keskusteltaessa sekä erilaisia hyvinvoinnin mittareita luotaessa. Kehitykseen ja hyvinvointiin liittyvät kysymykset ovat kuitenkin vahvasti sidoksissa erilaisiin normatiivisiin näkökohtiin ja niiden tutkimus edellyttää siten normatiivisten kysymysten ja käsitteiden hallintaa. Taloustieteilijät, toisin kuin filosofit, eivät kuitenkaan ole normatiivisten kysymysten asiantuntijoita. Taloustieteilijöitä ei ole koulutettu normatiivisten argumenttien käyttöön ja kuitenkin he esittävät rutiininomaisesti kiistanalaisia arvioita normatiivisista kysymyksistä ja käyttävät normatiivisia käsitteitä kuten kehitys, preferenssi, valinta, halu ja kyky. Nussbaum korostaakin filosofisen argumentaation merkitystä objektiivisen hyvinvoinnin mallin tai mittarin luomisessa. Filosofiaa tarvitaan Nussbaumin mielestä muodostamaan hyvä teoria hyvinvointia ja kehitystä koskevista kysymyksistä sekä selkeyttämään käsitteiden käyttöä.

Filosofialla on Nussbaumin mielestä muutakin annettavaa keskusteltaessa objektiivisesta hyvinvoinnin mallista. Filosofiaa tarvitaan jäsentämään ihmisten intuitiivisesti omaksumia normatiivisia käsityksiä. Nussbaumin mukaan ihmisillä on yleensä jokin käsitys inhimillisestä hyvästä, oikeasta ja väärästä, oikeudenmukaisuudesta, valitsemisesta sekä arvokkaista ja vähemmän tärkeistä asioista. Näihin käsityksiin sisältyy usein aineksia esimerkiksi omasta kulttuurista, uskonnosta tai vaikkapa yhteiskuntatieteestä. Ihmisten omaksumilla käsityksillä on vaikutuksensa myös yhteiskunnallisiin kysymyksiin.

Filosofia haastaa omaksuttujen normatiivisten näkemysten kriittiseen arvioimiseen. Nussbaumin mukaan on järkevää miettiä, mitkä näistä käsityksistä ovat sellaisia, joista halutaan todella pitää kiinni. Filosofian tehtävä on arvioida ja kritisoida näitä käsityksiä sekä auttaa selvittämään mitkä ovat säilyttämisen arvoisia. Filosofia tarjoaa siten vallankäytön tilalle jul-

kista keskustelua sekä järkeviin argumentteihin perustuvaa harkintaa ja päätöksentekoa. Yhteiskunnallisia kysymyksiä ei tulisi ratkaista sen perusteella, kuka pystyy huutamaan äänekkäimmin, vaan sen perusteella, kuka pystyy selvimmin ja johdonmukaisimmin perustelemaan näkemyksensä.

Hyvä elämä vai sen edellytykset?

Nussbaum pitää niin antiikin etiikkaa kuin kehityskysymyksiäkin koskevien näkemystensä lähtökohtana aristoteelista käsitystä hyvästä elämästä. Nussbaumin teoksissa herättää kuitenkin huomiota tietynlainen jännite hänen vanhempien ja uudempien julkaisujensa välillä. Varhaisemmat teokset edustavat selkeämmin aristoteelisen etiikan näkökulmaa ja niissä Nussbaum keskittyykin puolustamaan tämän lähestymistavan paremmuutta moderneihin utilitaristisiin ja deontologisiin teorioihin nähden. Hän asettaa hyvään elämään, inhimilliseen kukoistukseen ja onnellisuuteen keskittyvän eettisen lähestymistavan vaihtoehdoksi modernien moraaliteorioiden oikeuksia, velvollisuuksia ja moraalisesti oikean toiminnan kriteerejä korostavalle lähestymistavalle.

Nussbaumin uudemmissa teoksissa sen sijaan keskeiseen asemaan nousevat ennemminkin moderneille teorioille ominaiset oikeuksien, vapauksien ja yksilöllisen ihmisarvon teemat. Toimintavalmiuksien mallista puhuesaan Nussbaum näyttää etäännyvän aristoteelisesta hyvän elämän näkökulmasta. Tähän kiinnittää huomiota muun muassa Onora O'Neill arvioidessaan Nussbaumin lähestymistapaa. Hänen mielestään ei ole aivan selvää, puhuuko Nussbaum hyvästä elämästä vai ainoastaan sellaisista rajoista tai edellytyksistä, joiden puitteissa monet erilaiset käsitykset hyvästä elämästä ovat mahdollisia.⁶ Aristoteeliseen etiikkaan ja käsitteistöön tukeutuminen viittaisi ensimmäiseen vaihtoehtoon. Aristoteeliselle etiikalle on ominaista ajatus ihanteellisesta tai oikeasta tavasta saavuttaa hyvä elämä. On siis olemassa määrätty hyvän elämän malli tai ihanne, johon kunkin ihmisen toteutunutta elämää voidaan verrata. Ihmisen elämä on enemmän tai vähemmän onnistunutta sen perusteella, kuinka hyvin kyseinen ihanne on toteutunut hänen elämässään. Nussbaumin toimintavalmiuksien malli on kui-

⁶ O'Neill, Onora: *Justice, Capabilities, and Vulnerabilities*. Teoksessa Nussbaum Martha & Glover Jonathan (toim.): *Women, Culture and Development: A Study of Human Capabilities*. Clarendon Press, Oxford 1995, s. 140–152.

tenkin liian suppea tarjotakseen tällaisen aristoteelisen hyvän elämän mallin. Perusvalmiuksien luettelossa ei niinkään ole kyse ihmisen hyvän elämän ja onnellisuuden yksityiskohtaisesta määrittelystä kuin joidenkin sen välttämättömien ehtojen julkituomisesta.

Nussbaumin etäännyminen hyvän elämän sisällöllisestä määrittelystä käy hyvin ilmi, kun vertaa hänen näkemystään joidenkin muiden hyvää elämää korostavien filosofien näkemyksiin. Niinpä esimerkiksi Alasdair MacIntyren mukaan etiikassa on puhuttava myös hyvästä kirjallisuudesta, musiikista ja muista sisällöllisistä kysymyksistä. MacIntyre toteaa kasvatuksesta kirjoittaessaan, että opettajan on saatava oppilaat lukemaan Don Quijotea, Platonin Valtiota, Dostojevskia. Mikäli ihmiset eivät lue näitä, opettajat ovat epäonnistuneet kasvattajina.⁷

Nussbaum sen sijaan haluaa jättää ihmisyyden perusvalmiuksien tarkemman sisällön määrittelemättä. Hän korostaa, ettei hänen tarkoituksensa ole esittää täydellistä mallia hyvästä elämästä, vaan ainoastaan määritellä ”tiettyjä kykyjä, vapauksia ja mahdollisuuksia, joilla on arvoa missä tahansa elämänsuunnitelmassa.”⁸ Nussbaumin mukaan perusvalmiudet ovat asioita, joita kuka tahansa ihminen tarvitsee, olipa hänen käsityksensä hyvästä elämästä muuten millainen tahansa. Perusvalmiuksien määrittelyn varsinaisen päämäärä on poliittinen. Niiden tarkoitus on luoda käsitys siitä, mitä kaikkien valtioiden pitäisi turvata kansalaisilleen. Nussbaum korostaa, että tässä merkityksessä perusvalmiudet lähenevät ihmisoikeuksia. Perusvalmiudet muodostavatkin hänen mielestään yhden tavan antaa abstrakteille ihmis-oikeuksille konkreettisempaa sisältöä.

Nussbaumin vanhempien ja uudempien teosten välillä näyttää siis tapahtuneen jonkinasteinen muutos. Nussbaum tarkastelee toimintavalmiuksia ennemminkin moderneille liberalistisille teorioille kuin aristoteelisellev hyvän elämän etiikalle ominaisesta näkökulmasta. Toimintavalmiudet näyttävät liittyvän ennemminkin oikeuksiin ja vapauksiin kuin hyvään elämään. Niiden tarkoitus ei ole selventää yksilölle, millaisista asioista hänen hyvän elämänsä tulisi koostua, vaan tarjota yleispätevät kriteerit sille, kuinka ihmisiä tulisi kohdella. Toimintavalmiuksiin perustuvan lähestymistavan kannalta olisikin hyödyllistä, mikäli Nussbaum tarkentaisi aristoteelisten ja modernien liberalististen lähestymistapojen roolia mallinsa taustalla. Näi-

⁷ MacIntyre, Alasdair: The Privatization of Good: an Inaugural Lecture. *Review of Politics* 52/1990, s. 344–452.

⁸ Nussbaum 2000, s. 148.

den lähestymistapojen keskinäisen suhteen tarkentaminen selkeyttäisi toimintavalmiuksien roolia ihmisoikeuksia ja hyvinvointia koskevassa moraalisisessa ja poliittisessa keskustelussa.

Lähteet

- Kahan, Dan M. & Nussbaum, Martha: Two Conceptions of Emotion in Criminal Law. *Columbia Law Review* Vol. 96, no. 2, 1996, s. 269–374.
- MacIntyre, Alasdair: The Privatization of Good: an Inaugural Lecture. *Review of Politics* 52/1990, s. 344–452.
- Nussbaum, Martha: Equity and Mercy. *Philosophy and Public Affairs* Vol. 22, Issue 2, 1993, 83–125.
- Nussbaum, Martha: *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*. Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Nussbaum, Martha: *Love's Knowledge: Essays in Philosophy and Literature*. Oxford University Press, Oxford 1990.
- Nussbaum, Martha: *Poetic Justice: The Literary Imagination and Public Life*. Beacon Press, Boston 1995.
- Nussbaum, Martha: *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- O'Neill, Onora: Justice, Capabilities, and Vulnerabilities. Teoksessa Nussbaum Martha & Glover Jonathan (toim.): *Women, Culture and Development: A Study of Human Capabilities*. Clarendon Press, Oxford 1995, s. 140–152.

Kirjallisuutta

Nussbaum on tullut tunnetuksi erityisesti antiikin kreikkalaista filosofiaa käsittelevistä tutkimuksistaan. Hän on julkaissut useita teoksia, joissa hän tarkastelee paitsi antiikin filosofiaa ja etiikkaa, myös esimerkiksi hyvinvointia ja kehityskysymyksiä, kirjallisuuden merkitystä moraalij- ja yhteiskuntafilosofiassa, seksuaalisuutta ja koulutusta. Jo mainittujen kirjojen lisäksi Nussbaum on julkaissut seuraavat teokset: *Aristotle's De Motu Animalium: Text with Translation, Commentary, and Interpretive Essays*. Princeton University Press, Princeton 1978; *The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics*. Princeton University Press, Princeton, N.J. 1994; *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*. Beacon Press, Boston 1996; *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Harvard University Press, Cambridge 1997; *Sex and Social Justice*. Oxford University Press, New York, Oxford 1999.

Monografioiden lisäksi Nussbaum on toimittanut useita artikkelikokoelmia. Ks. esim. Nussbaumin ja Jacques Brunschwigin toimittama *Passions & Perceptions: Studies in Hellenistic Philosophy of Mind*. Cambridge University Press, Cambridge 1993; Nussbaumin ja Amartya Senin toimittama *The Quality of Life*. Clarendon University Press, Oxford 1993; Nussbaumin ja Jonathan Gloverin toimittama *Women, Culture and Development*:

Marjaana Kopperi

A Study of Human Capabilities. Clarendon University Press, Oxford 1995 sekä Nussbaumin ja David M. Estlundin toimittama *Sex, Preference, and Family: Essays on Law and Nature*. Oxford University Press, Oxford 1997.